

УДК 94(477.41)''1851/1920'':[929.735(438):379.8]
DOI: 10.31651/2076-5908-2022-1-86-95

ГОНЧАРОВА Ольга Віталіївна,
аспірантка Уманського державного
педагогічного університету ім. П. Тичини,
викладач-стажист кафедри історії України,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9449-6091>,
e-mail: honcharovaov@gmail.com

ДОЗВІЛЛЯ ПОЛЬСЬКОЇ ШЛЯХТИ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті висвітлено характерні особливості дозвілля польської шляхти Київської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Зроблено спробу змалювати загальну картину проведення вільного часу шляхтою у повсякденному житті та під час святкових днів. Показано різницю між чоловічим, жіночим та дитячим дозвіллям. Пом'якшення репресивної політики царської влади стосовно поляків після 1905 р. створило відповідні умови для розвитку поряд із пресою, освітою, громадськими, культурними організаціями, також польського театру, зокрема у вистави повертається польська мова. Важливе місце у житті шляхти займало публічне життя, де шляхта відвідувала базари, ярмарки, «Київські контракти», на яких вдень займалися господарськими питаннями та укладанням угод, а ввечері відбувалися неофіційні зустрічі, бали, похід в театр, прийоми, прогулянки. В історії культурного розвитку поляків польські книгарні, бібліотеки та друкарні відіграли важливу роль у боротьбі за польську ідентичність на південно-східному прикордонні.

Ключові слова: польська шляхта, дозвілля, приватний простір, мемуари, Київська губернія.

Постановка проблеми. На зламі ХІХ і ХХ ст. на тлі політичних, соціально-економічних та культурних трансформацій відбуваються помітні зміни щодо форм відпочинку шляхти. Дозвілля шляхти Київської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. визначається багатьма чинниками, такими як, вік, стать, місце проживання, соціальний статус тощо. Після поразки національно-визвольного руху, а особливо після Січневого повстання 1863–1864 рр. поглиблюється репресивна політика царського уряду стосовно польської шляхти. За дозвіллям шляхти вівся посилений контроль та таємний нагляд, що призвело до конспірації та політичного забарвлення культурного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні науковці все частіше звертають увагу на дослідження історії повсякдення крізь призму мемуарної літератури, архівних матеріалів та періодичної преси. Значне місце в цих дослідженнях посідають дозвілля та розваги шляхти. Серед українських науковців, які торкаються проблеми дослідження дозвілля польської шляхти, приватного життя жінок, гостинності, варто виділити О. Ніколаєнко [1], Ю. Ярцун [2], В. Русавську [3; 4]. Місце «Київських контрактів» у дозвіллі шляхти та їх еволюційні процеси вивчили Ф. Ернст [5] та Г. Улашин [6]. Польський дослідник Т. Епштейн [7] відтворив світ дозвілля аристократії за її інтелектуальними, літературними та художніми вподобаннями. Особливе місце в уявленні картини дозвілля шляхти, не зважаючи на суб'єктивність, займають щоденники та мемуари, автори яких були свідками або учасниками тих чи інших подій. Приватний простір, культурне життя, дозвілля відображені у мемуарах М. Собанської [8], С. Краусової [9], А. Пружинської [10], С. Шимановської [11], В. Ледницького [12] та ін.

Метою статті є дослідження характерних особливостей дозвілля шляхти Київської губернії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. З метою розкриття повної картини проведення вільного часу шляхти, потрібно дати визначення поняттю «дозвілля». Отож, дозвілля – сукупність видів діяльності (занять), які здійснюють у вільний час для задоволення певних фізичних, інтелектуальних, соціальних і культурних потреб. У широкому значенні дозвілля ототожнюють з вільним часом, який розуміють як час, вільний від службових, а також багатьох домашніх обов'язків [13].

Дозвілля шляхти можна поділити на буденні, вихідні та святкові дні. Кожен день був наповнений своїм змістом, буденними справами та розвагами.

У своїх мемуарах С. Краусова згадує буденне життя у Києві: «Мати з економкою вранці йшли на Бессарабський базар, де постійно робили закупи, або на ближній Троїцький. Впадали в очі повні фруктів вози, колоритні костюми українських селян, гарно вишиті рукава сорочки у дівчат та коміри у чоловіків, кольорова кераміка, глечики, миски, горщики, півники та ляльки. Килими, трикотажні вироби та іграшки для дітей, тачки, коники, бочки, корита, розписані і лаковані ложки – все різнобарвне, виблискує на травневому сонці, зачаровано і спокушено: торкнись, потримай, купи, май [...] Після повернення з базару, вони уклали на кухні план харчування на декілька днів, а потім мама йшла працювати. Тобто навчала музики школярів та студентів. По обіді приходив дядько Вінцент, брат мами, учень консерваторії, якому вона акомпанувала, коли він готував нові партії з опери, пісні чи вправлявся вокалу» [9, 21–22].

У вихідні дні дозвілля урізноманітнювалося походом або поїздкою до костелу. С. Вошчевський згадує як кожної неділі сім'я відправлялася у сусіднє містечко – Рокитня на Київщині, де був католицький костел. На службу, що починалася о 10 год. 30 хв., виїжджали о 10 год. Ксьондз часом проголошував люду стимулюючі промови. Але з панством був товаришким, адже прийшовши на службу, воно давало пожертви не копійки чи мідяки, а срібні карбованці чи банкноти. Поверталися на обід, де їх чекав пишній стіл: холодний суп, курчата, морозиво чи пиріг з черешнями, взимку – питний суп, курча, компоти, солодощі, пиво і кава (для дорослих). О другій годині родина збиралася в гості або гості приїздили до них [14, 13].

Деяким іншим було дозвілля шляхти під час святкових днів. Всі відпочивали, їздили до родичів в гості, влаштовували бенкети та розважалися. Марія з Грохольських Собанська згадує, як будучи ще дитиною з батьками та братами і сестрами святкували Різдво у родичів Брозовських. Тітка влаштувала костюмований Вертеп, який закарбувався у пам'яті дітей надовго. «Вілійка була ангелом з крилами і стояла біля дитячого ліжка, де лежала маленька Ануся із золотою смужкою на голові. Маринча була королем у зірчастому кожусі, кінець якого підтримував Тадзьо у великому кухарському капелюсі. Владіс був пастухом, він лежав перед сценою із заплющеними очима. До вистави долучилася прислуга дому» [8, 19–20].

Були часи, коли було актуально через кілька днів повертати до бібліотеки журнали й книги, непрочитані й недописані. Багато землевласників вважали обов'язком підтримувати польські видавництва, і вони сумлінно це виконували. З іншого боку, періодичні видання, а особливо зарубіжні книги часто привозили зі снобізму, потребу показати родину з кращого боку. Лише наприкінці XIX ст. ситуація в цій області покращилася, а після 1905 р. відбулося величезне зростання читання. З другої половини XIX ст. набуває популярності збір книг і створення шляхетських бібліотек.

У домашній бібліотеці проводили час не лише за читанням книжок та журналів. У багатьох палацах приходили сюди на каву та розмови після обіду в їдальні [15, 139–140].

Я. Івашкевич згадував, як його батько приносив в дім багато книжок, якщо дозволяли кошти, виписував «Gazetę Polska», «Kraj» та «Tygodnik Ilustrowany» і навіть писав анонімного листа в газету «Kraj», де розмістили його некролог К. Таубе. Ще в паперах було знайдено два літературних твори: українське оповідання в стилі Гоголя і фрагмент повісті про село Ситківці Липовецького повіту Київської губернії, де він зустрів свою дружину [16, 9].

Важко сказати як насправді виглядали книжкові колекції і яку кількість містили, так як багато книг було зібрано попередніми поколіннями і не збільшено і не використано пізніше.

Адепти історичних досліджень містилися в сімейних архівах. Шляхта цікавилася історією свого роду, а тому збирала й зберігала колекції родинних архівів. Однак, подібні документи часто можна було знайти в домашніх скринях, шафах, кімнатах відпочинку, де вони зберігалися в неупорядкованому стані, незахищені від вологи, пилу та гризунів.

К. Жолкевський з Коржової Слобідки Уманського повіту у 1878 р. передав сімейні папери старшому синові разом з протоколом, в якому, окрім переліку файлів, ми також знаходимо загальну інформацію та рекомендації щодо архіву. Описуючи пакунок з файлами, К. Жолкевський зауважив, що в ньому містяться «необхідні папери», які слід «обережно зберігати». Він згадував свого діда і підкреслював, що він також зберігав сімейні документи у неправильному порядку, хоча згодом з різних причин частина архіву була втрачена. Складаючи перелік документів, додатково він виділяв особливо цікаві об'єкти, описуючи їх як «цікавинки археологічні» [7, 36; 7, 83; 7, 87].

Також, у вільний час шляхта займалася вивченням точних наук. С. Шимановський завжди цікавився точними науками. У молодості після закінчення середньої школи у Києві він мріяв навчатися за кордоном і хотів отримати освіту в цьому напрямку. Необхідність доглядати за маєтком і почати працювати в господарстві, не дала здійснитися його планам, але він залишався вірним своїм пристрастям і навчався. Він цікавився астрономією і метеорологією. Закінчивши денну роботу на фермі, як згадує С. Шимановська, тато присвятив себе заняттям і спостереженням в компанії допитливих дітей. У спеціальному для цього місці була побудована експериментальна станція з метеорологічними приладами, барометрами і термометрами, на яких він записував свої спостереження [11, 27–28].

У чоловіків була велика пристрасть до коней та полювання. Е. Пружанський (племінник Є. Івановського), за спогадами дружини полюбляв товариське життя, любив грати. Його постійно помічали на місцевих ярмарках, з шляхетських забав була пристрасть до коней. Був помічений на всіх сусідських зібраннях, особливо під час полювання, постійно бував на вулицях Києва та Житомира, часто їздив за кордон, але рідко бував вдома, в Волиці. Ще одна пристрасть – сад. Едвард розумівся на садівництві, особисто керував посадкою різних кущів в саду і заснував чудовий фруктовий сад з грушами і персиками. Але його красиві, породисті коні не мали ані хорошої стайні, ані обізнаних візників [10, 49].

У 1900 р. графом Й. Потоцьким було організовано вольєрне господарство «Пилявин». З метою наповнення вольєру мисливськими видами тварин Потоцький здійснював закупівлю дичини у багатьох країнах Європи. У селі Антоніні Уманського повіту було організовано фазанове господарство «Волицька». В 1902 р. на полюванні в Антонінах були генерал Штемпель, граф Ю. Тарновський, граф К. Водзіцький. А 23 жовтня 1905 р. тут полювали князі К. Радзивіл і Г. Любомирський, графи Т. Замойський і К. Орлівський, барон Г. Таубе та пан Т. Даховський та власник Й. Потоцький [17, 138]. У 1912 р. у вольєрі «Пилявин» було 2 бобри, 8 зубрів, 1 бізон, 58 лосів, 98 оленів-вапіті, 46 оленів-маралів, 2 кашмірські олені, 4 тяншанські олені, 18 кавказьких оленів, 16 оленів Дубовського, 3 антилопи, 2 перські газелі, 48 сибірських козуль, 24 зайці-біляки, 3 ведмеді, 2 чорні лебеді [18, 93–94].

У вільний час жінки займалися малюванням, читали поезію, співали патріотичні пісні, грали на фортепіано тощо. Якщо в домі була молодь, то музика часто супроводжувалась танцем. У спогадах Я. Івашкевича, знаходимо інформацію, що мати драматурга не тільки любила музику, а й давала сину перші уроки [16, 10].

У щоденниках згадується про вплив релігії на домашнє життя. Центральною фігурою у патріотичному вихованні дітей була мати. Діти й дорослі разом проводили вечори, грали на музичних інструментах, ставили вистави або готувались до свят. Траплялися випадки, що не всі польські жінки ставали носіями й прикладами національного патріотизму для дітей. У своїх мемуарах А. Ростворовський згадує, що матір не займалась ні дітьми, ні господарством, а весь вільний час проводила на курортах із сестрою [19, 46].

Замість дворянських зборів та повітових комісій все частіше поляки збиралися в колі родичів та знайомих і організовували різноманітні свята та заходи – полювання, місцеві бали тощо. Жінки посідали важливе місце в організації спільного проведення дозвілля. Крім прибирання в домі, підготовки меблів, білизни, складання меню для гостей, вони брали участь в укладанні розкладу вільного часу гостей. Бесіди, театральні постанови й вечірні чаювання були для жінок можливістю проявити свою творчу енергію. Варто зауважити, що до кола гостей, входили, в основному, поляки. Наративні джерела свідчать, що сімейні зустрічі були польськими, а контакти з росіянами, що мали діловий характер, були обмежені чоловічими кабінетами [20, 58; 20, 116]. Цей фактор ще раз підтверджує значення приватної сфери як твердині польського життя і переважання національних ідеологічних фільтрацій у приватному житті.

Дозвілля дітей шляхти завжди проходило в товаристві та забавах. У сім'ях, де було двоє і більше дітей, перші й часто найкращі товариші по іграм були, звичайно, брати і сестри. Найбільш сприятлива ситуація була, коли у дітей була невелика різниця у віці. Старші діти гралися з молодшими, знайомили їх із секретами своїх ігор, показували їм свої улюблені місця для гри. Проте траплялося випадки, коли набагато молодші брати і сестри були незручним тягарем, бо псували розваги старших, і від них хотіли якнайшвидше позбутися [21, 99].

Велике значення для організації дитячих ігор мав простір садибного будинку. Звичайно, він не обмежувалося лише інтер'єром будинку, тобто передпокоюми, кімнатами, вітальнею,

кабінетом, спальнею, їдальнею, горищем, які були надзвичайно багатими приміщеннями для дитячих фантазій. Діти проводили час й у садах, парках, господарських будівлях, стайнях, ставках й дамбах, що тягнуться в навколишні поля, ліси й луки, і навіть сімейні кладовища [22, 45–46].

В клубі «Огніво» 15 жовтня 1906 р. відбулися дитячі забави. Для організації свята запросили пана Кара. Було близько 50 дітей різного віку. Салон клубу одразу наповнився веселощами. Після традиційного вибору «мигдалевого» короля та його дружини (сина панів Макомаських та донька панів Буковинських), королівської свити, розпочали ходити з хоругвами, бігати навперегони. Пан Кара показував дітям магичні фокуси та жонглював. Розваги були з 3 до 9 год. [23, 3].

У своєму щоденнику Софія з Родовичів Іваніцька, наголосила «на обізнаності батьків у сфері здорового виховання дітей та забезпечення їм відповідної дози рухової активності – [...] вони забезпечили нас такими спортивними іграми, як крокет, їзда на велосипеді, плавання, піші прогулянки в літні місяці та теніс під час канікул, а в зимові – уроки катання на ковзанах, санках і танці» [20, 64].

Польське театральне життя на українських землях до Січневого повстання 1863–1864 рр. було дуже розвиненим і лише після повстанських репресій занепало. Театр продовжував існувати, але вистави проводилися російською мовою. Найважливішим центром театального життя був Київ. Крім постійного театру, його відвідували і мандрівні вистави, наприклад, восени 1881 р. у Києві виступала сама С. Бернар, видатна французька актриса. Вона вразила Е. Руліковського, який бачив її в Києві. Вона була відомою і шанованою артисткою, однак, не відомо, яку виставу вона тоді грала в Україні. В інших містах гості театральних колективів виступали рідше, і лише на рубежі ХХ ст. в цій сфері почалися серйозні зміни. У 1905 р. в Україні відроджується польський театр.

З літа 1905 р. вистави польською мовою ставилися в різних містах, наприклад, у Житомирі та Луцьку, перші п'єси були поставлені в червні того ж року. Після сорокалітньої перерви жителі трьох губерній вперше почули на сцені польську мову. Спочатку це був лише мандрівний або аматорський театр, лише у 1912 р. Ф. Риховський заснував у Києві постійну польську сцену. Важливу роль у розвитку життя театру в Україні відіграло Товариство любителів сцени, засноване завдяки ініціативі Констанції з Лозінських Станішевської та її чоловіка Т. Станішевського [7, 236–237].

Серед вистав поставлених для дітей і підлітків популярнішими були дитячі постановки. Їх було легше організувати, що не викликало труднощів з боку цензури. У 1907 р. клуб «Огніво» організував виставу «Червона шапочка» під час різдвяних свят. Виконавцями були діти учасників клубу [24, 230].

У 1906 р. відбувся перший велопробіг у Києві. Коло велосипедистів існувало в Києві два роки під протекторатом Товариства велосипедистів Варшави. Велосипедна команда приїхала до Святошина на останню трамвайну зупинку, де мали бути старт і фініш гонки. Запрошеним в якості судді був член Товариства велосипедистів Варшави та промоутер циклічних видів спорту у Києві К. Клечинський. Присутніми на велоїзді були консул Товариства велосипедистів Варшави С. Іспанський, капітан гуртка Товариства велосипедистів Варшави та веловідділу А. Лакомський, також Й. Райзахер, Т. Табенцький, А. Войцеховський, Б. Підгурський та ін. [25, 4].

Польська шляхта брала участь у житті благодійних та освітніх товариств, активно долучалася до організації заходів для збирання коштів на суспільні потреби. Уманське католицьке товариство доброчинності станом на 1906 р. налічувало 139 членів. Товариство допомагало бідним з Умані та околиць, та виступало посередником у пошуках для них роботи. Організатором товариства був пан А. Залютинський. В лютому було подано клопотання до канцелярії губернатора дозволити відкриття притулку для пристарілих та дитсадка. Інша доброчинна організація – Товариство допомоги бідним учням, половину якого склали поляки. Головою товариства був директор чоловічої гімназії Пучковський. Товариство сплачувало внески за 50–60 учнів щороку [26, 2].

На зібранні Київського католицького благодійного товариства 5 жовтня 1906 р. виступала пані Комарницька з ініціативою про нагальну потребу збирання спеціальної плати на одяг та взуття для бідних дітей на зиму, щоб вони могли відвідувати заклади харчування. Цього року кількість дітей, які потребують одягу в результаті зубожіння ремісничого класу та

численного безробіття значно зросли. Комарницька також зазначила, хто підтримує цю ініціативу, може звернутися до товариства за адресою Мала Житомирська, 8 [27, 3].

8 жовтня 1906 р. відбулося перше загальне зібрання товариства «Освіта» на чолі з А. Залютинським. Загальний бюджет витрат на 1906–1907 рр. склав 6400 руб., який витрачався на польську школу в Умані, курси польської мови, купівлю польських алфавітів, педагогічні курси, непередбачувані витрати тощо). До товариства міг вступити кожен свідомий поляк Умані та околиць [28, 2].

З 26 по 31 серпня 1910 р. у м. Умань проходила сільськогосподарська і кустарно-промислова виставка. Поміщики Київської губернії мали на виставці власні павільйони, де мали можливість представити свої вироби [29, 3].

10 травня 1915 р. в м. Умані місцева філія Польського товариства допомоги жертвам війни провела в клубному залі концерт видатного скрипаля П. Коханського та чудового польського композитора К. Шимановського, та Й. Ярошинського і А. Іванського. Того ж і наступного дня комітет філії організував ярмарок у приміщенні жіночої гімназії, а ввечері 11 травня велику прогулянку чарівною Софіївкою. Для великої кількості очікуваних гостей, Комітет підготував багато визначних пам'яток і весь парк буде повний квітів, з водоспадами та штучно освітленими фонтанами; під звуки музики двох оркестрів відвідувачі змогли насолодитися прогулянками на човні по красивих озерах та головному місцю проживання родини Потоцьких.

Для того, щоб усунути труднощі з пошуком житла, Комітет зарезервував певну кількість приватних кімнат на випадок, якщо відвідувачі не зможуть знайти місця в готелях. Уповноважена Комітетом особа надавала гостям на залізничному вокзалі, а потім у кондитерській «Франсуа» поради щодо пошуку квартир у готелях та приватних будинках. На ярмарку, в мебльованому місці приїжджим видавався спеціальний сніданок по 1 руб. і обіди по 1 руб. 50 коп. [30, 3].

Ще одним із способів проведення дозвілля шляхтою було відвідування «Київських контрактів» та подорожі. Характерно, що від самого початку контрактний ярмарок у Києві мав шляхетський характер, а навіть польський. Сучасні документи рясніють виразами на взірць: «угоди, що відбуваються між дворянством на контрактах», «забруднення дворянства у міркуванні переїзду з Подолу на Печерськ», «безпека поміщиків, які приїжджають сюди на контракти» і т.д. [5, 16].

Під час контрактів чоловіки мали можливість вдень укласти угоди, набирати персонал, продавати та купувати різноманітну продукцію. А жінки в цей час використовували можливість відпочити в столиці регіону і побувати у родичів, заїхати до кравчинь та капелюшниць, відвідати магазини. Ввечері розпочиналось світське життя – вистави у театрі, бали та прийоми у найбагатших родинах. Саме тут відбувались неофіційні зустрічі, що були достатньо важливими [1, 279].

У 1898 р. «Київські контракти» розпочали іншу епоху свого існування. У листі Київського генерал-губернатора за 1897 р. «Про Контрактний ярмарок у м. Києві» йдеться про занепад «Київських контрактів», їх відірваність від соціального життя: «Всі, хто тісняться на Подолі у цій великій будівлі, названій «контрактовою залогою» й поряд у так званих «балаганах» – простих, збитих з дошок лавках – не має відношення до справ, що робляться в цей час у Києві» [4, 49].

У 1908 р. в м. Києві нібито існував «клуб утомившихся петухов», який відвідували світські люди, здебільшого похилого віку. За даними поліції в Києві проживав 60-річний дворянин Золотніцький, який відомий як «гомосексуал». Він відвідував громадські парки і місця для гулянь, знайомився з солдатами, гімназистами та іншими молодими людьми, однак свої злочинні дії здійснював самостійно і ні до якого клубу не належав [31, арк. 4]. У сільській місцевості часто грали в азартні ігри та пиячили. У 1912 р. в с. Деміївка Київського повіту було закрито клуб домовласників у зв'язку з тим, що в клубі ведуться азартні ігри в карти та постійними скаргами жителів [32, арк. 3].

Подорожі до великих міст були рідкістю і залишались прерогативою заможних верств (наприклад, відвідування столиці Царства Польського). Набагато частіше відвідували містечка поблизу або повітові міста, такі як Умань, Вінниця, Житомир та ін. В. Валевський наголошував, що містечка мало відрізнялися від селищ забудовою. Їх особливістю була наявність торгових рядів в центрі, церкви і костюлу, декількох магазинів [33, 22]. Ю. Талько-Гринцевич згадує, як у 1876 р. після здачі екзаменів залишив Київ і поїхав працювати лікарем

до невеличкого повітового містечка Звенигородка Київської губернії. Життя в тихому містечку було досить одноманітним. З ранку до вечора був зайнятий хворими пацієнтами. Працював іноді до пізньої ночі, так як в лікарні були хворі з околиць [34, 120–121].

Навіть найближчі поїздки вимагали чималих ресурсів, і не всі могли дозволити собі такі подорожі. Джерелами екскурсійних експедицій нерідко були історичні інтереси, тож для подальших подорожей поміщиків сприяли різні чинники. Молодь ходила до шкіл, дорослі оздоровитися і відпочити. Були організовані поїздки по історико-архітектурним пам'яткам країн Європи, з другої половини XIX ст. увійшли в моду поїздки на виставки.

Єгипет був частим місцем для експедицій у другій половині XIX ст. К. Красицький тричі об'їздив Середземне море. У 1909 р. він перебував у Єгипті, де його більше цікавила нинішня ситуація країни, ніж пам'ятники минулого. Наступного року він побував в Бейруті, відвідав Палестину і знову зупинився в Єгипті, де спостерігав за роботою єгипетських фермерів, вивчав звичай народу, а також краєвиди і т. д. Його подальші подорожі торкнулися Карфагена, а потім він відвідав Алжир. К. Красицький приїхав утретє до Єгипту під час подорожі в 1911/1912 рр. [7, 451]. Свої поїздки на Близький Схід він описав у книзі, опублікованій у 1913 р. під назвою «Чотири тижні в Середземному морі» [35, 1].

У спогадах А. Павелчинської, Київ згадується як найсхідніша столиця польських родин. Кожна родина мала там сина, дядька чи брата, які за потреби чи з власної волі залишили родинне гніздо. Київ прославився як місто музичних людей. Опера і концертна зала, особливо при виступах віртуозів, зазнала такої великої облоги, що довелося викликати кінну поліцію. Хто не мав з польської шляхти родичів в Києві або не хотів турбувати своїм приїздом, селилися в готелі. Іноді розмішувалися в «Гранд готелі» на Хрещатику або в «Континенталь» на Михайлівській, але найчастіше в готелі «Франсуа» за Фундуклеївською. Заможна шляхта мала там зарезервовані постійні апартаменти. Поблизу Університету Св. Володимира була канцелярська крамниця пана Пігловського. Однак, важливіша для поляків була польська книгарня. В одноповерховому будинку на Фундуклеївській можна було придбати польські книги і журнали, а також дізнатися будь-яку інформацію. Найбільшим і найважливішим в Києві був Книжково-музичний склад пана Л. Ідзиковського на Хрещатику з великим музичним асортиментом [36, 62–64]. Від моменту свого створення книгарня не обмежувалася продажем книжок, а була також культурним та читачьким центром, яким користувалися не лише поляки. З ініціативи Г. Ідзиковської в 1870 р. була заснована бібліотека, яка у 80-х рр., на початках своєї діяльності, налічувала 16 тис. томів, у 1894 р. – вже понад 40 тис. назв, у 1911 р. її асортимент збільшився до 141 тис., а напередодні Першої світової війни налічував уже від 173 до 175 тис. томів польської та світової літератури, з-поміж яких близько 50 тис. польських книжок, 100 тис. – російських, а французькою, англійською, німецькою та італійською мовами – близько 25–26 тис. У відкритому в 1873 р. читальному залі водночас могли розміститися 500 читачів, яким пропонували ознайомитися зі 140 (за іншими даними – 100) назвами періодичних видань польською, російською, англійською, французькою, німецькою мовами [37, 216].

В. Ідзиковський, розуміючи роль книгарні не тільки як економічного починання, а й як своєрідного культурного центру, поширювача культури, й не лише в середовищі польської громади, організував в 1897 р. при нотному відділі концертне бюро, яке запрошувало на концерти видатних митців з усього світу. Завдяки зусиллям бюро в Києві, зокрема, виступили М. Сембріх-Коханська, С. Рахманінов, А. Дідур, М. Баттістіні, Ф. Шаляпін, К. Шимановський, І.-Я. Падеревський. Бюро та організацією концертів керував Ч. Ящевський разом із дружиною Марією, сестрою В. Ідзиковського. При книгарні також функціонував художній салон із картинною галереєю, який незабаром став місцем зустрічей представників культури, мистецтва й науки. Книгарня відігравала роль місця, де в роки війни збиралися місцеві та приїжджі поляки, і її власник В. Ідзиковський підтримував прибулих матеріально та працевлаштовував приїжджих книгарів у своїй фірмі. У 1897 р. була організована книжкова виставка в Києві. Крім того, було засновано агентство періодики, яке займалося пересиланням і передплатою польських, російських, англійських, французьких та інших видань [38, 440–441].

Висновки. Таким чином, організація дозвілля польської шляхти Київської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст. була доволі різноманітною і залежала від таких факторів,

як вік, стать, місце проживання (місто, повітове містечко, село), фінансова забезпеченість, соціальний статус тощо. Різновиди форм дозвілля залежали від вподобань шляхти і розділялися на чоловіче, жіноче та дитяче дозвілля.

Варто зазначити, що межа між часом праці та дозвіллям була доволі розмита. Шляхта мала в своєму розпорядженні найбільше часу і сама обирала як провести будні, вихідні чи святкові дні. Рівень якості дозвілля залежав від фінансового становища шляхти. Аристократія могла собі дозволити не лише поїздки в межах однієї країни, а й за кордон, тоді як дрібна шляхта відвідувала великі міста та повітові містечка.

Мемуарна література дає можливість відобразити конкретну картину приватного простору шляхти, її культурного життя та дозвілля. Шляхта завжди вирізнялася високим рівнем станового самоусвідомлення. Активна участь у культурному житті краю (походи в театр, організація прийомів та балів, відкриття бібліотек, відвідування ярмарок та виставок, «Київських контрактів») відіграла важливу роль у збереженні національної ідентичності поляків.

Список використаної літератури

1. Ніколаєнко О. Польські жінки Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст.: громадське і приватне життя. – Харків: Вид-во НТМТ, 2015. – 479 с.
2. Ярцун Ю. Дозвілля уманської шляхти у XIX ст. / Ю. Ярцун // Уманська старовина. – 2016. – № 2. – С. 101–107.
3. Русавська В. Гостинність у контексті соціально-культурних трансформацій у XIX ст. / В. Русавська // Культура України. – 2014. – №45. – С. 98–107.
4. Русавська В. Ярмаркова гостинність України XIX століття. / В. Русавська // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. – 2012. – №18(2). – С. 45–50.
5. Ернст Ф. Контракти та Контрактовий будинок у Києві. 1798–1923. – Київ: Друкарня Всеукраїнської Академії Наук, 1923. – 116 с.
6. Ułaszyn H. Kontrakty kijowskie: szkic historyczno-obyczajowy, 1798-1898. – Petersburg: nakł. księgarni K. Grendyszyńskiego, 1900. – 128 s.
7. Epszstein T. Z piyrem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w. – Warszawa: Wydawnictwo Neriton Instytut Historii PAN, 2005. – 589 s.
8. Maria z Grocholskich Sobanska. Wspominki nikle. – Grodzisk Mazowiecki: Primum, 2002. – 268 s.
9. Krauzowa Z. Rzeki mojego życia. Wspomnienia. – Kraków: Wydawnictwo literackie, 1979. – 291 s.
10. Pruszyńska A. Między Bohem a Słuczą. – Wrocław: Ossolineum, 1991. – 254 s.
11. Szymanowska Z. Opowieść o naszym domu. – Warszawa: Wydawnictwo MG, 1980. – 256 s.
12. Lednicki W. Pamiętniki, t. 1. – Londyn: B. Świdorski, 1963. – 656 s.
13. Ручка А. Дозвілля. Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=20509.
14. Włoszczewski S. Na przełomie dwóch epok. – Warszawa: Ludowa Spółdzienia Wydawnicza, 1974. – 448 s.
15. Molik W. Życie codzienne ziemiaństwa w Wielkopolsce w XIX i na początku XX wieku. – Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1999. – 531 s.
16. Iwaszkiewicz J. Książka moich wspomnień. – Warszawa: Czytelnik, 1975. – 388 s.
17. Проців О. Історичний досвід організації розведення дичини на прикладі вольєра «Пилявін» графа Й. Потоцького // Передумови та перспективи раціонального використання природно-ресурсного потенціалу, за редакцією Писаренка Павла. – Полтава: ПДАА, 2018. – С. 135–138.
18. Krogulski S. Wystawa sportowo-przemysłowa w Warszawie / S. Krogulski // Miesięcznik galicyjskiego Towarzystwa Ochrony Zwierząt. – 1912. – № 11-12. – S. 92–95.
19. Rostworowski A. Ziemie, której nie zobaczysz wspomnienia kresowe. – Warszawa: Czytelnik, 2001. – 501 s.
20. Władysław Rodowicz, Stanisława Rodowiczowa, Zofia z Rodowiczów Iwanicka. Tryptyk rodzinny: dzieje rodziny Rodowiczów. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1999. – 462 s.
21. Nawrot-Borowska M. O zabawach i zabawkach dzieci ziemiańskich w II połowie XIX i na początku XX wieku w świetle wspomnień pamiętnikarzy z Wielkopolski / M. Nawrot-Borowska // Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. – 2015. – № 15. – S. 94–123.
22. Nawrot-Borowska M. Zabawy dzieci ziemiańskich w drugiej połowie XIX i na początku wieku XX w świetle pamiętnikarstwa / M. Nawrot-Borowska // Biuletyn Historii Wychowania. – 2013. – № 29. – S. 43–71.
23. Z «Ogriva» // Dziennik Kijowski. – 1906 – 17 (30) października. – № 206. – S. 1–4.
24. Horbatowski P. Polskie życie teatralne w Kijowie w latach 1905–1918. – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009. – 306 s.
25. Z gimnastyki i sportu. Pierwsze w Kijowie wyścigi cyklowe na szosie // Dziennik Kijowski. – 1906. – 4 (17) października. – № 195. – S. 1–4.

26. Z. Skarzyński. Lysty z Humania. Od specjalnego delegata / Z. Skarzyński // Dziennik Kijowski. – 1906 – 7 (20) lipca. – № 127. – S. 1–4.
27. Z Towarzystwa Dobroczynności // Dziennik Kijowski. – 1906 – 12 (25) października. – № 202. – S. 1–4.
28. Poraj. Pierwsze walne zebranie Tow. «Oswiaty» w Humaniu // Dziennik Kijowski. – 1906 – 13 (26) października. – № 203. – S. 1–4.
29. Уманская сельско-хозяйственная и кустарно-промышленная выставка // Киевлянин. – 1910. – № 191. – С. 1–6.
30. Z życia prowincyi. Humań (w maju) // Dziennik Kijowski: pismo polityczne, społeczne i literackie. – 5 (18) maja 1915. – № 122. – S. 1–4.
31. Центральний державний історичний архів у м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 442. – Оп. 638. – Спр. 285. – Арк. 4.
32. ЦДАК України. – Ф. 442. – Оп. 641. – Спр. 614. – Арк. 3.
33. Walewski W. Wspomnienia o Podolu / W. Walewski // Pamiętnik Kijowski. – 1966. – № 3. – S. 9–76.
34. Talko-Hryniewicz J. Z przeżytych dni. 1850–1908. – Warszawa: Dom Książki Polskiej, 1998. – 330 s.
35. Krasicki K. Cztery tygodnie na morzu Śródziemnem. – Łuck: Skład Główny w Księgarniach Leona Idzikowskiego, 1913.
36. Pawełczyńska A. Koniec kresowego świata. – Lublin: Test, 2003. – 464 s.
37. Firma «Leon Idzikowski» w Kijowie, zestawiał prof. Dr. Władysław Wielhorski // Pamiętnik Kijowski. – 1963. – № 2. – S. 216.
38. Коженювський М. За золотими ворітьми. Суспільно-культурна діяльність поляків у Києві в 1905–1920 роках. – Київ: Дух і Літера, 2015. – 664 с.

References

1. Nikolaenko, O. (2015). Polish women of Dnieper Ukraine in the second half of the XIX – early XX centuries: public and private life. Kharkiv: Vyd-vo NTMT (in Ukr.)
2. Yartsun, Yu. (2016). Leisure of the Uman nobility in the XIX century. *Umanska starovyna (Uman antiquity)*, 2, 101–107 (in Ukr.)
3. Rusavska, V. (2014). Hospitality in the context of socio-cultural transformations in the XIX century. *Kultura Ukrainy (Culture of Ukraine)*, 45, 98–107 (in Ukr.)
4. Rusavska, V. (2012). Fair hospitality of Ukraine of the XIX century. *Ukrainska kultura: mynule, suchasne, shliakhy rozvytku. (Ukrainian culture: past, present, ways of development)*, 18 (2), 45–50 (in Ukr.)
5. Ernst, F. (1923). Contracts and the Contract House in Kyiv. 1798–1923. Kyiv: Printing House of the All-Ukrainian Academy of Sciences (in Ukr.)
6. Uiaszyn, H. (1900). Kyiv contracts: a historical and moral sketch, 1798-1898. Petersburg: K. Grendyszynski's bookstore (in Pol.)
7. Epsztein, T. (2005). With pen and palette. Intellectual and artistic interests of the Polish gentry in Ukraine in the second half of the 19th century. Warsaw: Neriton Publishing House Institute of History of the Polish Academy of Sciences (in Pol.)
8. Maria z Grocholskich Sobanska. (2002). Faint memories. Grodzisk Mazowiecki: Primum (in Pol.)
9. Krauzowa, Z. (1979). Rivers of my life. Memories. Krakow: Literary Publishing House (in Pol.)
10. Pruszycka, A. (1991). Between Bohem and Siuczka. Wroclaw: Ossolineum (in Pol.)
11. Szymanowska, Z. (1980). A story about our home. Warsaw: MG Publishing House (in Pol.)
12. Lednicki, W. (1963). Memoirs, vol. 1. London: B. Hwiderski (in Pol.)
13. Ruchka, A. Leisure. Encyclopedia of Modern Ukraine. Retrieved from: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=20509 (in Ukr.)
14. Wioszczewski, S. (1974). At the turn of two eras. Warsaw: People's Cooperative Publishing House (in Pol.)
15. Molik, W. (1999). Everyday life of the gentry in Greater Poland in the nineteenth and early twentieth centuries. Poznac: Poznac Publishing House (in Pol.)
16. Iwaszkiewicz, J. (1975). Book of my memories. Warsaw: Reader (in Pol.)
17. Protsiv, O. (2018). Historical experience in the organization of game breeding on the example of the aviary “Pylyavyn” Count J. Potocki. *Prerequisites and prospects for the rational use of natural resource potential (Peredumovy ta perspektyvy ratsionalnoho vykorystannia pryrodno-resursnoho potentsialu)*, edited by Pavel Pisarenko. Poltava: PDAA, 135–138 (in Ukr.)
18. Krogulski, S. (1912). Sports and industry exhibition in Warsaw. *Miesiecznik galicyjskiego Towarzystwa Ochrony ZwierzNót (Monthly magazine of the Galician Society for the Protection of Animals)*. 11-12. 92–95 (in Pol.)
19. Rostworowski, A. (2001). A land where you will not see borderland memories. Warsaw: Reader (in Pol.)
20. Rodowicz W., Rodowiczowa S., & Zofia z Rodowiczow Iwanicka (1999). The family triptych: the history of the Rodowicz family. Warsaw: State Publishing Institute (in Pol.)

21. Nawrot-Borowska, M. (2015). On the games and toys of landed gentry children in the second half of the nineteenth century and at the beginning of the twentieth century in the light of the memories of diarists from Wielkopolska. *Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjacieli Nauk (Journals of the Kalisz Society of the Friends of Sciences)*. 15. 94–123 (in Pol.)
22. Nawrot-Borowska, M. (2013). Games of landed gentry children in the second half of the nineteenth and early twentieth century in the light of journalism. *Biuletyn Historii Wychowania (Bulletin of the History of Upbringing)*. 29. 43–71 (in Pol.)
23. Z «Ogriwa». (1906). *Dziennik Kijowski (Kyiv Journal)*. 206. 1–4. (in Pol.)
24. Horbatowski, P. (2009). Polish theater life in Kiev in 1905–1918. Krakow: Publishing House of the Jagiellonian University (in Pol.)
25. In gymnastics and sport. The first cycle races on the road in Kyiv. (1906). *Dziennik Kijowski (Kyiv Journal)*. 195. 1–4. (in Pol.)
26. Skarzynski, Z. (1906). Letters from Uman. From a special delegate. *Dziennik Kijowski (Kyiv Journal)*. 127. 1–4. (in Pol.)
27. From the Charity Society. (1906). *Dziennik Kijowski (Kyiv Journal)*. 202. 1–4. (in Pol.)
28. Poraj. (1906). The first general meeting of the Tow. “Oswiaty” in Uman. *Dziennik Kijowski (Kyiv Journal)*. 203. 1–4. (in Pol.)
29. Uman Agricultural and Handicraft Exhibition (1910). *Kievlyanin (Kyiv resident)*, 191, 1–6 (in Russ.)
30. From the life of a province. Uman (in May). (1915). *Dziennik Kijowski: pismo polityczne, spoieczne i literackie (The Kyiv Journal: a political, social and literary journal)*. 122. 1–4. (in Pol.)
31. Central State Historical Archive in Kyiv (further – CDIAC of Ukraine). f. 442. op. 638. spr. 285. ark. 4. (in Ukr.)
32. CDIAC of Ukraine. f. 442. op. 641. spr. 614. ark. 3. (in Ukr.)
33. Walewski, W. (1966). Memories about Podolia. *Pamixnik Kijowski (Kyiv diary)*. 3. 9–76. (in Pol.)
34. Talko-Hryniewicz, J. (1998). From the days gone by 1850–1908. Warsaw: Polish Book House (in Pol.)
35. Krasicki, K. (1913). Four weeks in the Mediterranean. Lutsk: The main warehouse in Leon Idzikowski’s bookstores (in Pol.)
36. Pawiczyska, A. (2003). The end of the borderland world. Lublin: Test (in Pol.)
37. The company “Leon Idzikowski” in Kyiv, compiled by prof. Dr. Wiadyslaw Wielhorski. (1963). *Pamixnik Kijowski (Kyiv diary)*. 2. 216 (in Pol.)
38. Kozhenovsky, M. (2015). Behind the Golden Gate. Socio-cultural activity of Poles in Kyiv in 1905–1920. Kyiv: Spirit and Letter (in Ukr.)

HONCHAROVA Olha, graduate student of Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna, lecturer-intern of the Department of History of Ukraine,
e-mail: honcharovaov@gmail.com

LEISURE OF THE POLISH NOBILITY OF THE KYIV PROVINCE IN THE SECOND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURY

Abstract. Introduction. *The article considers the characteristic features of leisure of the Polish nobility of Kyiv province in the second half of the XIX - early XX centuries. After the January Uprising of 1863, the everyday life of the nobility was secretive, and private and public space was under the supervision of the tsarist government.*

Purpose. *The aim of the article is to study the characteristic features of leisure of the nobility of the Kiev province in the second half of the XIX - early XX centuries.*

Main results and conclusions. *Various types of leisure are considered, such as hunting, horseback riding, collecting books, forming your own library, writing memoirs, reading books, children’s entertainment and games, trips to the theater and concerts, participation in fairs, exhibitions and «Kiev contracts» and others. Polish bookstores, printing houses and libraries played an important role in the history of Polish cultural development. They are part of the ongoing competition for the printed word and support of the Polish identity in the region since the January Uprising of 1863. The leisure of the nobility depends on such factors as age, sex, place of residence (city or village), social status and so on. Everyday life was quite monotonous and monotonous, especially in rural areas. The nobility as a privileged class had the opportunity to allocate time for work and entertainment and recreation. The leisure of the aristocracy and the petty nobility was somewhat different. Wealthy gentry could afford to go on vacation abroad, for treatment, excursions, while the petty gentry had the opportunity to visit sometimes large cities and county towns of the region. On weekends, leisure was varied by going to church or visiting. Holidays (Christmas, birthdays, religious holidays) were distinguished by their splendor and scale. They could be held in a family circle or arrange receptions and celebrate for a few days.*

Peculiarities of culture and leisure of the Polish nobility are quite vividly reflected in the memoirs (diaries). Considerable attention in the memoirs is paid to the childhood of the nobility, its preschool education, national education, children's performances, children's entertainment on large estates, women's and men's private space and more.

Key words: Polish nobility, leisure, private space, memoirs, Kyiv province.

Одержано редакцією 22.04.2022

Прийнято до публікації 25.05.2022

УДК 94(477):929 Коновалець«1921/1930»

DOI: 10.31651/2076-5908-2022-1-95-105

КОЛЯДА Ігор Анатолійович,

доктор історичних наук, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3802-9082>, e-mail: kolyada.i.a.1968@gmail.com

КУЦИК Руслан Ростиславович,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри історії України Київського університету ім. Б. Грінченка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5631-9385>, e-mail: kutsykr@gmail.com

ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ЄВГЕНА КОНОВАЛЬЦЯ: КОРЕЛЯЦІЯ ОСОБИСТОГО ТА ПОЛІТИЧНОГО (1921–1930 рр.)

У статті розкрито деталі приватного життя Євгена Коновальця та їх кореляцію з політичними подіями упродовж 1921–1930 рр. На сьогоднішні в українській історіографії відсутня спеціальна наукова праця, яка б висвітлювала вказану проблему, що й зумовлює актуальність та оригінальність дослідження, його суспільно-політичну вагу та наукову значимість. На основі детального аналізу широкого кола документів особового походження було окреслено особливості побуту Є. Коновальця у Львові, наведено версії знайомства полковника з О. Федак, охарактеризовано їхні взаємини на початковому етапі стосунків. Розкрито деталі організації весільної церемонії, яка незважаючи на впливовість львівської родини Федаків та авторитет Є. Коновальця серед українського загалу Львова, мала скромний характер. Висвітлено також окремі аспекти берлінського періоду життя сім'ї Коновальців, зокрема, народження сина та деталі підтримки у тогочасній ситуації контактів з галицькою ріднею. З'ясовано, що важливу роль у приватному житті Є. Коновальця та його родини відігравав політичний фактор, який нерідко був визначальним у прийнятті головних рішень особистого та сімейного характеру.

Ключові слова: Євген Коновалець, Ольга Федак, Юрко Коновалець, сім'я Коновальців, приватне життя, повсякденне життя, сімейне життя, особисте щастя, Львів, Берлін

Постановка проблеми. Перша половина ХХ ст. сповнена визначними подіями в історії України. Перша світова війна призвела до розпаду Російської та Австро-Угорської імперій, а також Української революції (1917–1921 рр.), під час якої український народ вперше за довгий час після національно-визвольної боротьби у XVII ст. спробував вибороти власну державну незалежність. У цій боротьбі визначне місце належить Євгену Коновальцю. Саме йому випала честь очолити формацію Січових Стрільців – один із найбільш боєздатних військових підрозділів армії Української Народної Республіки. На жаль, українському народу не вдалося надовго утримати власну національну самостійність, але боротьба за незалежність України не припинилася упродовж всього ХХ ст. Вона продовжилася вже у формі підпільного самостійницького спротиву як за кордоном, так і на самих українських землях, які опинилися у складі різних держав.

Провідну роль у цій боротьбі відігравав Є. Коновалець, авторитет якого визнавала значна частина тогочасного українського політикуму. Всі свої зусилля він спрямовував на